
Koenen, in maart 1872 per circulaire aan hun medegemeenteleden liet weten dat zij niet langer zouden deelnemen aan ambtshandelingen van moderne predikanten. Tot degenen die niet in Odeon aanwezig waren, maar wel aan de koopsom voor een eigen huis voor Kuyper bijdroegen, behoorden naast drie andere zonen van Harke Baggelaar – Harm, Hendricus (beide inmiddels diaken) en Harke Jac. – onder anderen H.J. Dibbetz, die in 1873 ouderling werd, alsook de Waarheidsvrienden onderwijzer P.N. de Vries en aanspreker F.C. Wijle.⁸³

Van Odeon 1848 naar het Volkspetitionnement van 1878

Het door Balke gemaakte onderscheid – een Fries Réveil als volksbeweging en een Hollands Réveil dat voornamelijk onder de aristocratie leefde – houdt gezien het bovenstaande geen stand. Bedacht dient te worden dat het door G.A. Wumkes geschapen concept van een Frysk Réveil in tweeërlei opzicht gedateerd is. *It Fryske Réveil in portretten* dateert van 1911; het werk stamt uit een tijd dat er nog weinig onderzoek naar het Nederlandse Réveil als geheel was verricht. Wumkes' werk is bovendien nauw verbonden met diens strijd voor de Friese taal. Philippus Breuker, die met veel waardering over Wumkes' bio- en bibliografische arbeid spreekt, stelt kernachtig: 'Voor Wumkes was alles wat over Friesland of in het Fries geschreven werd in principe een uiting van nationale gevoelens. (...) Het Friese volk is hem een Godsgeschenk'.⁸⁴

Nu het Nederlandse Réveil in sociaal opzicht een brede beweging blijkt te zijn geweest, rijst de vraag of er lijnen zijn aan te wijzen tussen de bijeenkomst van 1848 (en wat daar werd losgemaakt!) en het grote Volkspetitionnement van 1878. Een voorbeeld van één der vele punten waaruit die lijnen zijn samengesteld tref men bij G. Abma. Tot degenen die in 1857 in Friesland vele handtekeningen verzamelden bij twee acties voor een meer confessioneel toegespitste Wet op het lager onderwijs, behoorden vier Odeongangers: Maatjes, Van Reenen, Seemerink en Felix.⁸⁵ Door het nalopen van de verzamelde handtekeningen zullen hun netwerken aan het licht komen. Mogelijk zullen aldus ook meer Odeonbezoekers geïdentificeerd kunnen worden. In het bovenstaande zijn immers lang niet alle bezoekers in kaart gebracht: bij zeker zo'n 125 personen, dikwijls afkomstig uit kleinere plaatsen, blijft de afkomst en achtergrond onduidelijk. In het afgelopen jaar entameerde F.A. van Lieburg een omvangrijk project. Het betreft het in kaart brengen van *alle* 'kleine luyden' – door Kuyper werden dezen in 1873 nog aangeduid als 'luyden van kleine middelen' – die als voorstanders van protestants-christelijk onderwijs het Volkspetitionnement tekenden.⁸⁶ Dat ook de lagere standen al vroeg op kerkelijk en onderwijsgebied actief waren is duidelijk. Het was geen

⁸³ J. Vree, 'De dominee van wijk 27, wijk 8, en nog veel meer: Amsterdam 1870-1874', in: Vree, *Kuyper in de kiem*, 325-361, m.n. 341v., 344.

⁸⁴ J. Popkema, *De krist-lik-Fryske beweging yn de tweintichste ieu*, Gorredijk 2014, m.n. 64-153. Ph. Breuker, *Opkomst en bloei van het Friese nationalisme, 1740-1875*, Leeuwarden 2014, 44.

⁸⁵ Abma, *Geloof en politiek*, 211v.

⁸⁶ Koos-Jan de Jager, Fred van Lieburg, 'Wie waren de 'kleine luyden'? Het Volkspetitionnement van 1878', *Gen. Magazine voor familiegesciedenis* 22.3 (sept. 2016), 56-59. Zie ook: *Trouw* 29 juni 2016, p. 10. Zie voor de 'luyden': Vree, 'De dominee van wijk 27', 354.